

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Методичні вказівки
до проведення практичних занять для здобувачів першого (бакалаврського)
рівня денної та заочної форм здобуття вищої освіти за спеціальністю
053 «Психологія»

Електронний ресурс

Рецензенти:

Н. С. Кучеренко – кандидат психологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри практичної психології навчально-наукового інституту «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
Д. П. Приходько – кандидат психологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри психології, педагогіки та філології Харківської державної академії культури.

*Затверджено до розміщення в мережі Інтернет рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 9 від 24 квітня 2026 року)*

С 71 **Спеціальна психологія** : методичні вказівки до проведення практичних занять для здобувачів першого (бакалаврського) рівня денної та заочної форм здобуття вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» [Електронний ресурс] / уклад. О. Л. Кайдалова. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2026. – (PDF 18 с.)

Методичні вказівки до проведення практичних занять з дисципліни «Спеціальна психологія» передбачають опанування студентами знаннями про психологічні закономірності розвитку дітей з інтелектуальними та іншими порушеннями, про особливості пізнавальної діяльності та особистості дітей зазначеної категорії.

Видання призначене здобувачам вищої освіти першого (бакалаврського) рівня денної та заочної форм здобуття освіти за спеціальністю 053 «Психологія».

УДК 159.95(075.5)

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2026
© Кайдалова О. Л., уклад., 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Програма навчальної дисципліни	5
Модуль №1 Спеціальна психологія	7
Практичне заняття №1	7
Тема: Аномальні діти	7
Практичне заняття №2	8
Тема: Загальні закономірності психічного розвитку дитини	8
Практичне заняття №3	9
Тема: Теоретичні питання спеціальної психології	9
Практичне заняття № 4	10
Тема: Діти з порушенням інтелектуального розвитку	10
Практичне заняття № 5	11
Тема: Діти із затримкою психічного розвитку. Діти з порушеннями опорно-рухового апарату.	11
Практичне заняття № 6	12
Тема: Діти з порушенням функціонування аналізаторів (слухового, зорового).	12
Практичне заняття № 7	13
Тема: Клініко-психологічна характеристика дітей з порушеннями мовлення	13
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ	14
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	16

ВСТУП

Курс „Спеціальна психологія” має чітку професійну спрямованість під час підготовки майбутніх спеціалістів, які орієнтовані на роботу із дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку.

Закономірності розвитку дітей із відхиленнями психофізичного розвитку детерміновані як внутрішніми передумовами, так і зовнішніми факторами. Розвиток зазначеної категорії дітей здійснюється поетапно. Етапи змінюють один одного у певній послідовності, проте перебіг цього процесу у кожній категорії дітей має свої особливості. Врахування цих особливостей у навчально-виховному процесі забезпечує ефективність у реалізації можливостей розвитку кожній категорії дітей.

Мета курсу «Спеціальна психологія» полягає у теоретичній підготовці студентів до заходів профілактики і корекції аномальної дитини в умовах освітніх установ, а також розробка відповідних програм і концепцій, поглибленого вивчення суті явищ, процесів щодо формування та розвитку аномальної особистості.

Завдання курсу:

- 1) дати загальне уявлення про феномен «аномальні діти», психічну норму та відхилення, механізми і фактори формування і розвитку;
- 2) розкрити загальні закономірності психічного дизонтогенезу, специфіку особистості аномальної дитини і особливостей поведінки;
- 3) ознайомить з основними формами професійної діяльності фахівця-психолога попередження і подолання поведінки, що відхиляється в умовах освітньо-виховних установ;
- 4) вибирати и застосовувати спеціальні методи дослідження проблем дизонтогенеза в професійній діяльності практичного психолога в закладах освіти.

У результаті вивчення даного курсу студент повинен **знати:**

- 1) категоріальний апарат дисципліни.
- 2) особливості та причини порушення психіки, відхилень в психічному розвитку;
- 3) загальні закономірності психічного дизонтогенезу;
- 4) знати психічну норму та відхилення;
- 5) фактори становлення і розвитку поведінкових і особистісних порушень в дитячому віці;
- 6) основні прийоми і способи попередження і подолання відхилень в психічному розвитку, місце і роль психолога освітньої установи в роботі з аномальними дітьми;

вміти:

- 1) визначати за допомогою соціально-психологічних критеріїв ступінь і вид поведінкових і особистісних порушень;
- 2) підбирати і використовувати психологічний інструментарій для діагностики дітей із затримкою психічного розвитку та порушенням інтелектуального розвитку;
- 3) формулювати рекомендації і розробляти програми з організації комплексного супроводу аномальної дитини в умовах освітньо-виховних установ;
- 4) розробляти методики реалізації комплексного супроводу і співпраці з різними фахівцями з подолання порушень розвитку;
- 5) володіти кваліфікованою профілактичною, психокорекційною і розвиваючою роботи у випадках різних порушень розвитку;
- 6) оперувати категоріями дефектології для поглибленого вивчення суті явищ, процесів щодо формування та розвитку аномальної особистості;

Програма навчальної дисципліни

МОДУЛЬ 1

Змістовий модуль 1. Спеціальна психологія

Тема 1. Предмет та задачі спеціальної психології.

Загальні закономірності психічного дизонтогенезу.

Тема 2. Психічна норма та відхилення

Змістовний модуль 2. Аномальні діти. Загальна характеристика.

Тема 3. Особливості дітей із затримкою та порушенням розвитку.

Діти з порушенням інтелектуального розвитку.

Діти із затримкою психічного розвитку.

Діти з порушенням слухового і зорового аналізатору.

Діти з порушеннями опорно-рухового апарату.

Тема 4. Реабілітаційна допомога дітям з обмеженими можливостями.

Праця з сім'єю, яка виховує дитину з обмеженими можливостями.

Система соціальних інститутів корекційного напрямку.

З тематикою практичних (семінарських) занять можна ознайомитися за таблицею 1.

Таблиця 1

Практичні заняття, їх зміст та обсяг

Зміст	Обсяг занять (год.)	
	Денна форма	Заочна форма
Модуль №1 Спеціальна психологія		
1. Предмет та задачі спеціальної психології. Загальні закономірності психічного дизонтогенезу..	4	1
2. Психічна норма та відхилення	2	1
Модуль №2. Аномальні діти. Загальна характеристика		
3. Особливості дітей із затримкою та порушенням розвитку.	4	1
4. Реабілітаційна допомога дітям з обмеженими можливостями	4	1

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1**Науково-теоретичні засади нормального та аномального розвитку****Практичне заняття №1****Тема:** Аномальні діти

Мета: Визначити причини дитячих аномалій, їх види; зробити аналіз поняття „аномальна дитина”.

План**Теоретична частина:**

1. Поняття "аномальна дитина". Термінологія. Загальна характеристика.
2. Види аномалій та їх причини.
3. Складність структури аномального розвитку.

Завдання:

1. Розкрити поняття "аномальна дитина".
2. Навести приклади, коли дитину не можна віднести до цієї категорії.
3. Назвати види дитячих аномалій, їх причини, а також фактори, які відіграють роль у попередженні дитячих аномалій.

Практичне заняття №2

Тема: Загальні закономірності психічного розвитку дитини

Мета: Ознайомитися з основними закономірностями психічного розвитку дитини, з поняттям "онтогенез", "дизонтогенез".

План

Теоретична частина:

1. Основні закономірності психічного розвитку дитини. Критичні періоди розвитку дитини.
2. Асинхроність у формуванні вищих психічних функцій.
3. Особливості формування психомоторних функцій у дитини на ранніх етапах онтогенезу.
4. Основні закономірності психічного дизонтогенезу. Клінічні закономірності дизонтогенезу.
5. Типи відхилень психофізичного розвитку.
6. Вчення Л.С.Виготського про структуру дефекту.

Завдання:

1. Назвати та розкрити основні етапи психічного розвитку дитини.
2. Дати визначення "онтогенез", назвати основні етапи онтогенезу.

3. Дати визначення "дизонтогенез", назвати основні закономірності психічного дизонтогенезу. Пояснити, у чому полягає взаємозв'язок між симптомами хвороби і проявами дизонтогенезу.

4. Пояснити, у чому полягає асинхроність формування вищих психічних функцій в процесі онтогенезу.

5. На конкретному прикладі визначити структуру дефекту.

Практичне заняття №3

Тема: Теоретичні питання спеціальної психології

Мета: Ознайомитися із основними напрямками в сучасній спеціальній психології, з її взаємозв'язком з іншими науками.

План

Теоретична частина:

1. Предмет, завдання сучасної спеціальної психології.
2. Основні напрямки в сучасній спеціальній психології.
3. Взаємозв'язок спеціальної психології з іншими науками.
4. Абілітація, компенсація і корекція відхилень розвитку.

Завдання:

1. Розкрити соціальне значення спеціальної психології.
2. Назвати мету та завдання спеціальної психології.
3. Пояснити на конкретних прикладах взаємозв'язок спеціальної психології з іншими науками: психологією, отоларингологією, хірургією, фізіологією, ортопедією, педіатрією, невропатологією, психіатрією, анатомією.
4. Виписати з "Словника спеціальної психології" у словник визначення понять: дефектологія, дефектолог, олігофренопедагог, тифлопедагог, сурдопедагог.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

Клініко-психологічна характеристика дітей з вадами психофізичного розвитку

Практичне заняття № 4

Тема: Діти з порушенням інтелектуального розвитку

Мета: Ознайомитися з особливостями психічного розвитку дітей з різним ступенем розумової відсталості.

План

Теоретична частина:

1. Поняття "розумова відсталість". Рівні розумової відсталості.
2. Причини аномального розумового розвитку.
3. Класифікація олігофреній за глибиною дефекту та за класифікаціями М.С. Певзнер, Г.Н. Сухаревої, Ковальова В.В.
4. Особливості психічного розвитку дітей з розумовою відсталістю.
5. Виховання та навчання розумово відсталих дітей.

Завдання:

1. Дайте визначення поняттю „розумова відсталість”.
2. Визначіть діагностичні критерії розумової відсталості.
3. Назвіть етіологічні чинники розумової відсталості за Г.Є. Сухаревою.
4. Визначити форми розумової відсталості за В.В. Ковальовим.
5. Визначити форми розумової відсталості за М.С. Певзнер, Г.Є. Сухаревою.
6. Визначити особливості навчання і виховання розумово відсталих дітей.

Практичне заняття № 5

Тема: Діти із затримкою психічного розвитку. Діти з порушеннями опорно-рухового апарату.

Мета: Ознайомитися із етіологією та класифікаціями затримки психічного розвитку (ЗПР). : Ознайомитися з одним із найпоширеніших захворювань опорно-рухового апарату – дитячим церебральним паралічем (ДЦП)

План

Теоретична частина:

1. Поняття ЗПР.
2. Етіологія ЗПР.
3. Класифікація ЗПР.
4. Психолого-педагогічні особливості корекційно-розвивального навчання дітей із ЗПР.
5. Етіологія та патогенез ДЦП.
6. Особливості рухових порушень у дітей з ДЦП.
7. Особливості порушень психіки у дітей із ДЦП.

Завдання:

1. Дати визначення поняттю „ЗПР”.
2. Пояснити, чим відрізняється ЗПР від розумової відсталості. Доведіть відмінності за діагностичними критеріями розумової відсталості (за Г.Є. Сухаревою).
3. Назвіть патогенні фактори, що впливають на психічний розвиток дитини.
4. Визначити особливості уваги, сприйняття, пам’яті дітей із ЗПР.
5. Які форми мислення недорозвинені у дітей із ЗПР.
6. Які інтелектуальні операції несформовані у дітей зазначеної категорії.

7. Розкрити особливості мовленнєвого розвитку дітей із ЗПР.
8. У чому полягає особливість здійснення корекційно-розвивального навчання дошкільників із ЗПР?
9. Назвати основні причини ДЦП.
10. У чому полягає поліетіологічність ДЦП?
11. Дати характеристику руховим порушенням у дітей з ДЦП.
12. Дати характеристику порушенням психіки у дітей із ДЦП.

Практичне заняття № 6

Тема: Діти з порушенням функціонування аналізаторів (слухового, зорового).

Мета: Ознайомитися з основними видами порушень слухового та зорового сприйняття, з основними формами дефекту.

План

Теоретична частина:

1. Причини порушень слуху та зору.
2. Класифікація дітей з порушеннями слуху.
3. Класифікація дітей з порушеннями зору
4. Психолого-педагогічна характеристика учнів з вадами слуху.
5. Особливості психічного розвитку дітей з вадами зору
4. Особливості навчання і виховання дітей цих категорій.

Завдання:

1. Пояснити, в чому полягає роль слуху та зору в психічному розвитку дитини. До яких порушень у психічному розвитку приводить розлад слухової або зорової функції.
2. Порівняти особливості розвитку глухої, пізньооглохлої та слабочуючої дитини.
3. Визначити труднощі, з якими стикаються слабочуючі діти під час навчання у масовій школі.

4. Дати характеристику прогресуючим та стаціонарним порушенням зорового аналізатора.

5. Які методи та прийоми корекції зорової функції ви знаєте?

Практичне заняття № 7

Тема: Клініко-психологічна характеристика дітей з порушеннями мовлення

Мета: Ознайомитися з етіологією, механізмами та класифікацією мовленнєвих розладів.

План

Теоретична частина:

1. Галузі логопедії. Загальна характеристика.
2. Поняття про норму та відхилення у мовленнєвому розвитку з точки зору логопедії.
3. Розвиток мовленнєвої діяльності в процесі нормального онтогенезу.
4. Причини виникнення мовленнєвих розладів у дітей.
5. Механізми мовленнєвих розладів у дітей.
6. Класифікація порушень мовленнєвого розвитку.

Завдання:

1. Розкрити, які відхилення мовлення в логопедії відносять до норми, а які до патології мовлення.
2. Виділити основні періоди розвитку мовленнєвої функції.
3. Назвати ендogenous фактори, що спричиняють мовленнєві порушення у дітей та дорослих.
4. Назвати екзогенні фактори, що спричиняють мовленнєві порушення у дітей та дорослих.
5. Розкрийте роль цитомегаловірусної інфекції у виникненні порушень мовленнєвого розвитку на ранніх етапах розвитку дитини.
6. Чим відрізняються механізми розладів мовлення у дітей і дорослих.

7. Визначити критерії виділення форм мовленнєвих розладів з клініко-психологічною та психолого-педагогічною класифікацією.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Предмет, об'єкт, цілі та завдання спеціальної психології. Розділи спеціальної психології.

2. Методи та особливості дослідження дітей з порушеннями розвитку. Рання діагностика порушень психічного розвитку.

3. Класифікація порушень розвитку.

4. Первинні та вторинні порушення розвитку.

5. Загальні та специфічні закономірності аномального розвитку.

6. Діти із затримкою психічного розвитку, особливості їх когнітивного та особистісного розвитку.

7. Умови соціальної ситуації розвитку, їх вплив на формування аномалій особистості.

8. Психічне здоров'я та чинники ризику в дитячому віці.

9. Девіація особистісного розвитку дітей з дитячим церебральним паралічем. 10. Девіація особистісного розвитку розумово відсталих дітей.

11. Девіація особистісного розвитку дітей із затримкою психічного розвитку.

12. Розумово відсталі діти, особливості їх психомоторного розвитку.

13. Гармонійний розвиток дитини, роль емоційного контакту з тими, що оточують.

14. Розвиток когнітивних процесів у дітей з мінімальними органічними ураженнями головного мозку.

15. Девіація особистісного розвитку дітей з сенсорними порушеннями.

16. Емоційні порушення дитячого віку.

17. Поведінкові порушення дитячого віку.

18. Когнітивний і особистісний розвиток дітей з гіперкінетичним синдромом.

19. Тривожні та фобійні розлади дитячого віку.

20. Особливості комунікативного, особистісного та когнітивного розвитку дітей з електівним мутизмом.
21. Ти́ки в дитячому ві́ці.
22. Особливості комунікативного, особистісного та когнітивного розвитку дітей з аутизм. Види аутизму.
23. Особливості когнітивного розвитку дітей з дислалією, дислексією, дисграфією, дискалькулією.
24. Особливості когнітивного та особистісного розвитку дітей з порушеннями темпу, ритму та інтонації мовлення.
25. Особливості когнітивного та особистісного розвитку дітей з дизартрією, заїканням, рінолалією.
26. Особливості когнітивного розвитку дітей із зоровими та слуховими порушеннями.
27. Розвиток особистості дітей в умовах депривації (материнської, сенсорної, когнітивної, рухової).
28. Специфіка коректувальної роботи з дітьми з розумовою відсталістю та ЗПР.
29. Розвиток особистості дитини із заїканням.
30. Принципи організації коректувальної психолого-педагогічної роботи з дітьми, що мають відхилення у фізичному та психічному розвитку.
31. Шкільна дезадаптація, причини та прояви.
32. Психічний розвиток дітей з порушеннями зору.
33. Діти з порушеннями поведінки. Девіантна поведінка.
34. Класифікація та причини мовленнєвих порушень
35. Акцентуація характеру. Психопатії. Патологічне формування характеру.
36. Синдром раннього дитячого аутизму.
37. Психолого-педагогічна корекція порушень поведінки.
38. Діти з порушеннями рухової системи та їх психологічна характеристика.

- 39.Природжені та придбані розлади слуху.
40. Олігофренія та ступені розумової відсталості.
- 41.Відбір дітей в класи компенсуючого навчання.
- 42.Причини розумової відсталості.
- 43.Поняття «Аномальна дитина», «аномальний розвиток», «особи з обмеженими можливостями здоров'я».
- 44.Дізонтогенез та його типи.
- 45.Затриманий психічний розвиток. Класифікація ЗПР.
- 46.Психологічні особливості розумово відсталих дітей.
- 47.Положення про медіко-психолого-педагогічну комісію.
- 48.Поняття норми в психології та суміжних науках.
- 49.Система установ, що займаються навчанням, вихованням і підготовкою до самостійного життя аномальних дітей.
50. Психологічна характеристика складу допоміжних шкіл.
- 51.Основні категорії спеціальної психології: дефект розвитку, корекція, компенсація, адаптація, аномальна дитина.
- 52.Поняття первинного дефекту і вторинних відхилень в розвитку дитини.
53. Психічне здоров'я та чинники ризику в дитячому віці.
- 54.Принципи організації коректувальної психолого-педагогічної роботи з дітьми, що мають відхилення у фізичному та психічному розвитку.
- 55.Умови соціальної ситуації розвитку, їх вплив на формування аномалій особистості.
- 56.Класифікація та причини мовленнєвих порушень.**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Матвєєва М. П. Спеціальна психологія. Тексти: ч. 1. / М. П. Матвєєва, С. П. Миронова. Кам'янець-Поділ.: Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільськ. держ. ун-ту, 1999. - 158 с.
2. Матвєєва М. П. Спеціальна психологія. Тексти: ч. 2 / М. П. Матвєєва, С. П. Миронова. Кам'янець-Поділ.: Інформ.-вид. відділ Кам'янець-Подільськ. держ. ун-ту, 2001. - 142 с.
3. Кобильченко В. Спеціальна психологія : підручник / Вадим Кобильченко, Ірина Омельченко. - Київ : ВЦ «Академія», 2020. - 224 с.
4. Пахомова Н.Г., Кононова М.М. Спеціальна психологія. Полтава : АСМІ, 2015. 389 с.

Основна література

5. Бочелюк В.Й., Турубарова А.В. Психологія людини з обмеженими можливостями навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 336 с.
6. Гладченко І.В., Сунрун М.О., Висоцька А.В. Соціалізація дитини з обмеженими розумовими можливостями в сучасному освітньому вимірі : навч.-метод.посібник. К., 128 с.
7. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія : навч.посіб./за ред.. М.К.Шеремет. К. Знання, 2009. 293 с.
8. Островська К. О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги: [навчальний посібник] / К. О. Островська. - Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. - 110 с.
9. Підготовка до школи дітей з особливими потребами в умовах сім'ї: поради батькам / В.І. Бондар та інші за редакцією В.Л. Бондаря. В.В. Засенка. - К.: Науковий світ, 2005. - 256 с.
10. Родименко І.М. Обласний психолого-медико-педагогічний центр. - Наук.-метод. посібн. /І. М. Родименко. - К. : Генеза, 2005. - 192 с.
11. Островська К.О. Аутизм: проблеми психологічної допомоги : навч.посіб. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені І.Франка, 2006. 110 с.
12. Сипьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталої дитини: підручник. К. : Знання. 2008. 359 с.
13. Синьова Є.П. Тифлогісихологія / Є.П. Синьова. - Київ, 2004. -213 с.

Допоміжна література

14. Бадалян Л. О. Детские церебральные параличи / Л.О. Бадлян. Л.Т. Журба. О. В. Тимонина. - Киев, 1988.
15. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості : монографія. Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.
16. Дегтяренко Т.М. Науково-методичні основи управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги : монографія. Суми : СумДПУ ім.. А.С.Макаренка. 2010. 260 с.
18. Клопота Є.А. Психологічні основи інтеграції в суспільство осіб з вадами зору : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. 428 с.
19. Клопота Є.А. Психологічні основи формування самосвідомості молоді з глибокими порушеннями зору : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2018. 176 с.

Електронне навчальне видання комбінованого використання
Можна використовувати в локальному та мережному режимі

Кайдалова Ольга Леонідівна

СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Методичні вказівки
до проведення практичних занять для здобувачів першого (бакалаврського)
рівня денної та заочної форм здобуття вищої освіти за спеціальністю
053 «Психологія»

В авторській редакції

Підписано до розміщення 24.04.2026. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 0,5. Обсяг 0,263 Мб. Зам. № 153/26.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009
Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна